

VOJNI KOMUNITET PETRINJA U POSLJEDNJEM DESETLJEĆU SVOG OPSTANKA (1861.-1871.)

U članku, koji se temelji na relevantnoj literaturi, tisku, arhivskom gradivu i djelomice neko-rištenim izvorima, autor razmatra osnivanje i značenje vojnih komuniteta Hrvatsko-slavonske vojne krajine, a posebice Petrinje, obrtničko-trgovačkog središta i urbanog nukleusa Banske krajine. U radu su iznijeti opći pokazatelji i razlozi koji su potaknuli Dvorsko ratno vijeće u Beču da Petrinji 1777. dodijeli status povlaštenog krajiškog grada - vojnog komuniteta, koja ga potom neprekinuto uživa do 1871. godine. Podrobno je analizirano vojnokomunitetsko razdoblje Petrinje od 1861. kada dolazi do promjena u organiziranju i djelovanju vojnih komuniteta donošenjem Zakona o općinama i gradskom redu i uspostavom općinskog sustava. Autor zaključuje da su vojnokomunitetske privilegije i uvođenje općinskog sustava (1861.-1871.) unatoč snažnom utjecaju krajiških vojnih vlasti, ipak poticajno utjecale na petrinjsko građanstvo, i time mu pružilo solidnu osnovu za daljnje sudioništvo u procesima društvene i gospodarske modernizacije na ukupnom ujedinjenom hrvatskom prostoru.

Uvod

Povijesni zadatak Vojne krajine nije moguće u potpunosti razumjeti niti o njoj pisati bez podrobno provedenih istraživanja o ulozi i značenju vojnih komuniteta kao povlaštenih krajiških gradova¹, među koje spada i Petrinja.

Vojni komuniteti su povlašteni krajiški gradovi pa ih valja promatrati kao jedinstvene organizacijske i gospodarske oblike grada u Europi. Njih karakterizira, između ostalog, zaseban upravno-pravni sustav. I taj sustav stoji, također, pod strogim nadzorom vojnih krugova. Od ostalih krajiških mjesta razlikuju se po gradskim magistratima te po osobitim povlasticama. Zbog toga su ih poneki povjesničari smatrali čak svojevrsnim vojnim republikama.² Po svemu sudeći osnivanje povlaštenih krajiških gradova - vojnih komuniteta valja objašnjavati težnjom vojnih vlasti u Beču za što uspješnije gospodarsko jačanje Vojne krajine.

Reorganizacija vojnokrajiškog uređenja sredinom 18. st. nije zahtijevala samo znatan organizacijski pothvat, već i osmišljavanje najdjelotvornije financijske formule radi osiguravanja i namicanja novčanih sredstava za uspješno provođenje i okončanje zacrtanih promjena. Smatralo se mogućim, da će Vojna krajina preuređenjem u jednu zaokruženu gospodarsku cjelinu moći sama sufinancirati potrebne reorganizacijske troškove. Najprikladniji način za to bilo je neposredno i posredno oporezivanje krajišnika, što je zahtijevalo ubrzano rješavanje gorućeg problema likvidnosti, što u tadašnjim okolnostima nije bilo nimalo jednostavno. Slaba poljodjelska proizvodnja, gotovo zamrle obrtničke i trgovačke djelatnosti te nedovoljno razvijena infrastruktura i nerazvijena trgovišta, usporavaju cirkulaciju novca u opticaju. Pod utjecajem marijaterzijanske kameralistike, koja se koncem prve polovice 18. st. još dosta oslanjala na merkantilizam, nude se rješenja koja bi se protegnula na svekoliku Vojnu krajinu.³ Činjenica da su onovremeni kameralisti u gradovima vidjeli najvažnija središta tržišne privrede, cirkulacije i akumulacije novca, smatrajući ih gospodarskim središtima, umnogome objašnjava okolnosti i

razloge nastanka vojnih komuniteta kao povlaštenih krajiških gradova, koji su koncentracijom i stimulacijom trgovine i obrta trebali omogućiti rješavanje poteškoća likvidnosti Vojne krajine, a da istodobno na najprikladniji način pripomažu njezinu samofinanciranju.⁴ Osnivanjem povlaštenih krajiških gradova vojne vlasti nastoje pronaći izlaz u spašavanju autarkičnosti krajiškog društva i gospodarstva, koje upravo sredinom 18. st. ulazi u ozbiljnu krizu.

Žiteljstvo vojnih komuniteta dobilo je status slobodnog vojnog građanstva. Građanstvo Krajine za razliku od ostalih krajišnika, oslobođeno je služenja vojnog roka i rabote. Gradsku upravu svake tri godine birali su iz svojih redova, a magistrat, koji su sačinjavali gradski sudac (*Stadtrichter*), savjetnici (*Rathsverwandten*), porotnici (*Geschworenen*) i gradski službenici (*Stadtdiener*), imao je izvršnu i pravosudnu moć nad cijelim komunitetom. Unatoč tomu što se vojni komuniteti u teritorijalnom pogledu nalaze u sastavu pukovnija, oni ne spadaju u njenu nadležnost već su smatrani kao upravno pravi subjekti krajiške generalkomande i Dvorske komore. Magistrat je imao pravo sam određivati financijske doprinose komunitetskog stanovništva. Određenu novčanu svotu ili kontribuciju u propisanim rokovima, u pravilu nakon izbora nove gradske uprave komuniteti su morali izdvojiti za vojnu blagajnu. Osim toga vojne su vlasti putem svojih povjerenika imale uvid i nadzor nad najvažnijim područjima društveno-političkog života novoustrojenih vojnih komuniteta. Tako npr. komunitetski gradonačelnici prigodom silaska s vlasti trebali su položiti račune carskom izbornom povjereniku (*Wahlcommisar*). Komunitetskim građanima nije bilo dozvoljeno otuđivanje nekretnina ili napuštanje obrta bez dopuštenja generalnog inspektora, a sve nove propise Dvorskog ratnog vijeća što se odnose na djelatnost vojnih komuniteta magistrat je trebao primjenjivati bez ikakvih primjedbi i sl.

Gotovo dvadeset godina poslije utemeljenja vojnih komuniteta u Slavonskoj krajini i Hrvatska krajina dobiva svoje prve vojne komunitete. Tijekom 60-ih i 70-ih godina 18. st. položaj vojnih komuniteta dobivaju: Karlovac, Gospić, Otočac, Brinje, Senj i Karlobag u Karlovačkoj krajini, Bjelovar, Koprivnica, Ivanić Grad u Varaždinskoj krajini, te napokon Petrinja, Kostajnica i Glina u Banskoj krajini.⁵

U većini povlaštenih krajiških gradova uz primarne privredne djelatnosti komunitetskog tipa (obrt, trgovina), pučanstvo se bavilo i drugim poslovima, posebice poljodjelstvom, što je bilo i bitna značajka Petrinje. Neprekinutost urbanog razvoja vojnokrajiške tvrđavske Petrinje, pored vojnog i geostrategijskog značenja poglavito izlaskom iz Varaždinskog generalata (1753.) kada je konačno odstupljena kraljevini Hrvatskoj i ustupljena Banskoj krajini,⁶ determinirana je i kompleksnim geografskim položajem, koji sadrži i druge potencijale u povoljnim geopolitičkim odnosima, osobito prometno-geografskog i, uopće, gospodarskog značaja. Takav položaj Petrinje privlači pažnju najviših vojnih krugova u Beču; nakon 1760., umjesto Kostajnice postaje sjedište Druge banske pukovnije, a dodjelom carskih povlastica,⁷ osim vojnog, postaje i obrtničko trgovačko središte. Sve je to utjecalo, iako s očitim zakašnjenjem, da Petrinja 1777. dobije položaj povlaštenog krajiškog grada - vojnog komuniteta,⁸ a njeno stanovništvo, nakon gotovo 200 godina, oslobođeno je vojne obveze i rabote. Otada slabi utjecaj pukovnijskih vojnih vlasti, koji je bio naglašeno prisutan u cjelokupnom društvenom životu grada. Uбудuće najveću brigu oko

uređenja i funkcioniranja vojnog komuniteta Petrinja, preuzima Banska brigada i Banska generalkomanda, što s neznatnim promjenama traje sve do 1861./71. godine.

1. Promjene u organiziranju vojnih komuniteta uspostavom općinskog sustava 1861./62. godine

Donošenjem zemaljskog općinskog zakona (*Land-Gemeindegeseztz*) i Gradskog reda (*Städteordnung*) 1861./62. počinje iako s velikim zakašnjenjem oživotvorenje carskih obećanja iznijetih u njegovim proglašima krajišnicima 1849. i 1850. godine.⁹ Stoga bismo mogli kazati kako je od 1862. konačno na cijelom krajiškom teritoriju stupio na snagu novi općinski ustroj. Zakonom je uređen način, vrste i kriteriji za osnivanje općina, te njihova stvarna i mjesna nadležnost.¹⁰ Od tada počinje osnivanje i rad mjesnih, kotarskih i okružnih ili pukovnijskih općina. Valja istaknuti da se općinski sustav u vojnim komunitetima trebao početi primjenjivati nešto ranije i to na temelju općinskog zakona donijetog 16. studenog 1860. a koji je stupio na snagu 1. siječnja 1861. godine.¹¹ Po svemu sudeći isti se zakon ponešto modificiran primjenjuje također od 1862. godine.¹²

U smislu novih zakonskih propisa svaki se vojni komunitet ubuduće sastojao od gradskog magistrata kao općinske uprave, te općinskog vijeća (*Gemeinderath*) kao općinskog odbora. Na čelu magistrata i nadalje je gradonačelnik, a čine ga još određeni broj magistratskih vijećnika i plaćenih činovnika. Općinsko vijeće koje biraju žitelji vojnog komuniteta s pravom glasa, sastoji se najmanje od 16 vijećnika. U gradovima koji su imali preko 2500 stanovnika birao se na svakih daljnih 500 žitelja još po jedan vijećnik.¹³ Prema izbornom redu općinske vijećnike mogli su birati umirovljeni časnici, državni činovnici, vojno osoblje i časnici koji su napustili vojnu službu, a nisu ostali bez čina, građani i ostali općinski žitelji koji su barem jednu godinu posjedovali nekretnine na području općine, imali samostalno zaposlenje ili prihode iz imovine za koju plaćaju najmanje 5 forinti poreza godišnje.¹⁴ Osim fizičkih, pravo glasovanja mogle su imati i pravne osobe, primjerice udruženja, korporacije i sl. To svoje pravo zadovoljavali su putem zastupnika ili opunomoćenika. Vijećnicima su mogli biti birani jedino muškarci stari najmanje 30 godina, koji su imali vlastiti posjed u općini, slobodno raspolagali svojom imovinom i već tri godine uzastopce plaćali neposredni porez. Valja istaknuti da pojedini žitelji komuniteta, iako imaju biračko pravo, ne mogu biti birani u općinsko vijeće. Ponaј prije odnosi se to na djelatne i umirovljene časnike, vojno osoblje, državne činovnike, djelatne i plaćene općinske službenike i dr.¹⁵ Birači su prema imovini, zanimanju i prihodu bili podijeljeni u tri izborna razreda (*Wählerklassen*). Izborna lista biračima je trebala biti dostavljena na uvid, odnosno objavljena 6 tjedana prije izbora. Izbor s već tako objavljene liste ili neposredno nakon objavljenog čina izbora mogli su u izuzetnim slučajevima otkloniti učitelji, svećenici i osobe stare 60 i više godina, dok bi svi ostali u tim slučajevima bili terećeni kaznom od 200 forinti i odgovarali za eventualnu štetu, koja bi takvim činom nastala. Vijećnici su u općinsko vijeće birani na 6 godina, s tim da se polovicu vijećnika biralo svake treće godine, tako da je u općinskom vijeću uvijek uz 8 novih sljedeće 3 godine ostajalo i 8 dotadanih vijećnika. O zakonitosti provedenih izbora brinuo je magistrat, koji je uslijed pronađenih nepravilnosti i povrede postupka imao pravo tražiti poništavanje izbora ili samo pojedinih izabranika. Na prvoj konstituirajućoj sjednici konačno su potvrđeni izabrani općinski vijećnici prema redoslijedu od

prvog do osmog kao i njihovi zamjenici. Novoizabrani vijećnici na prvoj sjednici polažu prisegu gradonačelniku magistrata, koji u pravilu predsjedava sjednicama općinskog vijeća.¹⁶ Zakonskim promjenama najavljenim 1850. i započetim 1860. umnogome je ujednačen sastav i djelokrug magistrata u vojnim komunitetima Krajine. Na čelu svih 12 vojnih komuniteta nalazi se postavljeni gradonačelnik što svakako valja istaknuti budući da je čak do 1857. u Senju i Karlobagu te poslove obavljao gradski sudac. Pravne poslove što ih je obavljao gradski tužitelj (*syndicus*) tada obavlja vojni sudac (*auditor*) koji je ujedno i pravni referent. Uspostavljeno je mjesto komunitetskog, odnosno magistratskog upravitelja, koji obavlja i poslove političko gospodarskog referenta. Uz ova najvažnija mjesta, zavisno od veličine i značaja vojnog komuniteta, u gradskim magistratima radi nekoliko nižih plaćenih činovnika. Osim gradonačelnika i auditora sve ostale magistratske činovnike biralo je općinsko vijeće, ali je i taj izbor konačno trebala potvrditi Generalkomanda, odnosno Ratno ministarstvo.

Tijekom 1861./62. uz Zakon o općinama i gradskom redu izdani su propisi kojima se uređuje ustroj i djelovanje Mirovnog suda, koji je u Petrinji prvo djelovao pod nazivom mirovnog vijeća, a uoči razvojačenja kao komunitetski mirovni sud. Predsjednik suda bio je gradonačelnik a osim njega sud čine pravni referent, jedan ili više magistratskih vijećnika; četiri člana općinskog vijeća, koji su se mijenjali svakih mjesec dana.¹⁷ Sud je u pravilu zasjedao svakog petka u tjednu a rješavao je sporove čija vrijednost nije prelazila 100 forinti. Niti jedna strana u parničnom postupku na odluku suda nije imala pravo priziva. Važnost mirovnih sudova ponajprije bila je u njihovoj djelotvornosti i neznatnim financijskim troškovima, što je moglo blagotvorno djelovati; posebice na siromašne žitelje vojnih komuniteta.¹⁸

2. Predstavnici vojnog komuniteta Petrinje poslije 1848. ponovno u Hrvatskom saboru 1861. i 1865. godine

Nakon sloma apsolutizma i Listopadske diplome od 20. listopada 1860. hrvatski ban Josip Šokčević 26. studenog 1860. saziva Bansku konferenciju koja donosi bitne odrednice za raspisivanje izbora i obnovu rada Hrvatskog sabora.¹⁹ Time se vidno mijenjaju sveukupni društveni odnosi u cijeloj Monarhiji i posebno u Hrvatskoj. Ovi su izbori za Sabor provedeni u ožujku 1861., ali zbog kraljeve zabrane nisu uključili i teritorij Vojne krajine. Austrijski car (odnosno hrvatski kralj) je tek nakon predstavke od 1. svibnja 1861.²⁰ dopustio zastupanje krajiških zastupnika u radu Sabora, ali samo u državno-pravnim pitanjima. Kralj obrazlaže kako se “zaključci provincijalnog sabora... ne mogu protegnuti na teritorij Vojne krajine, a da se ne bi prije toga ukinulo njeno vojničko ustrojstvo”.²¹

Izbori krajiških zastupnika obavljani su potkraj svibnja 1861. godine. Za područje Druge banske pukovnije izabrani su: pravoslavni svećenik Nikola Begović²², katolički svećenik Ferdo Relković,²³ te Ivan Ključec i Gavro Đuričić. Za vojni komunitet Petrinju, trgovac Dorde Vujatović i tesar Florijan Mačečević, a za vojni komunitet Kostajnicu trgovac Ante Jakić. Novoizabrani krajiški zastupnici sudjeluju i iznose zapažene prijedloge u radu Sabora već od 28. svibnja 1861. godine. Prema izbornom redu vojni komunitet Petrinja u Sabor je poslao 2 zastupnika,²⁴ ali nakon mjesec dana, točnije 28. lipnja 1861.,

zbog neodgovornih poslova na izgradnji kupskog mosta saborsko zasjedanje napušta tesar Mačečević, a petrinjsku općinu ostaje zastupati samo D. Vujatović.²⁵

Prigodom saborske rasprave o budućim odnosima s Austrijom, na sjednici održanoj 5. kolovoza 1861., gotovo svi krajiški zastupnici priklanjaju se prijedlogu saborske većine "da se ne priznaje nikakvih zajedničkih poslova sa Austrijom". Uslijed oštreakcije Beča, već sljedećeg dana, 6. kolovoza 1861. ban Šokčević je "u svojstvu carskog i kraljevskog generala pozvao k sebi krajiške zastupnike i u ime njegovog veličanstva Franje Josipa I. im zapovijedio da se smjesta imaju udaljiti iz Sabora". Protiv takvog postupka i izгона krajiških zastupnika upućeno je više prosvjeda Bečkom dvoru, što ima utjecaja na kraljevu odluku kojom 8. studenog 1861. raspušta rad Hrvatskog sabora.²⁶

Novi Hrvatski sabor sastao se 1865. na temelju privremenog izbornog reda iz 1861. godine. Izbori su provedeni u lipnju i srpnju 1865. a Sabor započeo radom 12. studenog iste godine. Izbori su obavljani na području Vojne krajine, dok su za sudjelovanje krajiških zastupnika u radu novog saziva Sabora važila ista ograničenja kao i na Saboru 1861. godine. Iz Druge banske pukovnije izabrani su satnik Ivan Ilijašević, natporučnik Rajko Varašanin, vodnik Vaso Sekulić i potpukovnik Đuro Dolovčak, a za vojni komunitet Petrinju općinski zastupnici, trgovac Gajo Dizdar i umirovljeni liječnik dr. Ljudevit Radecky.²⁷

Stranački nesporazumi u petrinjskom zastupstvu uzrokuju poprilične nesporazume prigodom ovih izbora. Većina općinskih zastupnika pristaje uz politiku Narodne stranke dok su izabrani G. Dizdar i Lj. Radecky pristaše Samostalne narodne stranke. Pojedini građani Petrinje, poraz protukandidata, "čistih narodnjaka" mjernika Ivana Kosztki i prote Rafaela Kukića, nastoje pravdati pritiskom koji je po njihovom mišljenju vršen na birače prigodom glasovanja. Petrinjski dopisnik *Pozora* javno piše da izbori nisu obavljani po volji naroda, nego "po samovolji i kobnim nasiljem ... a pravo izbora silom se nametnulo onima, kojima to nikako ne pripada". Osobito se kritizira izbor G. Dizdara, za koga se, izgleda, zauzimao brigadni general Fromm, a naročito S. Pejaković.²⁸ Petrinjski saborski zastupnici doživljavaju znatne kritike poradi zagovaranja državno-pravnog pitanja u dogovoru s Austrijom, a poglavito nakon što su se 10. veljače 1866. uzdržali od glasovanja adrese većine Odbora, koga vodi Franjo Rački.²⁹

Raspuštanjem Sabora carskom naredbom od 25. svibnja 1867. Petrinjci su imali prigodu ponovno birati zastupnike za Hrvatski sabor tek nakon razvojačenja Vojne krajine 1873. i njena prisajedinjenja ostaloj Hrvatskoj 1881. godine.

3. Daljnja provedba općinskog sustava i dokidanje vojnih komuniteta 1871. godine

Tijekom 1866. prvi čovjek gradskog magistrata u Petrinji umirovljeni je bojniki Anton Heylmann, sudac satnik Anton Križan, magistratski upravitelj Thomas Badalić, magistratski vijećnici potporučnik Nikolaus Ostoić i Rudolf Tupšek; policijski povjerenik je potporučnik Georg Urban, kancelisti Karl Paliček i Nikolaus Jajčinović te gradski fizik Thomas Liška.³⁰ Magistratski upravitelj ujedno je i vijećnik, pa primjerice petrinjski magistrat te godine ima tri magistratska vijećnika, koliko ima i Bjelovar, a Kostajnica i Ivanić samo jednoga i to u osobi magistratskog upravitelja.³¹ Godine 1866. obavljani su izbori za polovicu vijećnika a članovi općinskog vijeća te godine bili su: Cvjivo Mačečević

tesar i građanin, Ivan Ivan pl. Petrušić trgovac, Mišo Dizdar građanin i trgovac, Tomo Bošković građanin i trgovac, Adolfo Zerneć građanin i medicar, Ivan pl. Kotzka građanin i graditelj, Josip Antolec građanin i lončar, Gjuro Biffel poljodjelac, Mato Biffel građanin i trgovac, Kosta Čakoje građanin i trgovac, Ljudevit Mažgon građanin i knjigoveža, Štefo Ocverek građanin i bravar, Jandro Stanešić građanin i kovač, Ivo Turopolčić građanin i trgovac i Aleksandar Vučak građanin i stolar. Sjednicama gradskog vijeća predsjedava gradonačelnik Heylmann.³²

Neki istraživači povijesti Vojne krajine smatraju da su zakonima iz 1862. krajišnici u znatnoj mjeri dobili lokalnu autonomiju ponajprije u gospodarskom i financijskom poslovanju, ali je oni po njima nisu znali na pravi način koristiti.³³ Nesumnjivo je to bio važan korak prema demokratizaciji Vojne krajine. Međutim ako to promatramo iz perspektive vojnih komuniteta dolazimo do zaključka da tu nekih značajnijih pomaka i nije bilo. Prvo, općinsko vijeće nema izvršnu vlast, već samo kao savjetodavno tijelo može utjecati na unutarnje prilike u vojnom komunitetu, putem prijedloga i komisija, davanjem mišljenja o komunalnim i financijskim pitanjima koji se odnose na općinsku imovinu i općinske ustanove. Ono je jedino zajedno s magistratom osim savjetodavne u navedenim slučajevima dobivalo i izvršnu vlast. Drugo, gradonačelnike i nadalje postavlja Generalkomanda i Ratno vijeće iz redova umirovljenih časnika, pa ne treba sumnjati kakva će stajališta oni zauzimati i kome će se priklanjati kada se prigodom donošenja određenih odluka, razmišljanja vojnih vlasti razlikuju od onih općinskih. Gradonačelnik predsjedava svakoj sjednici općinskog vijeća čiji prijedlozi i zaključci dobivaju svoju punu snagu tek kada on uz dva gradska vijećnika i zapisničara supotpíše sjednički zapisnik.³⁴ I treće, Ratno ministarstvo sebi je zadržalo pravo da u slučajevima, kada za to prema njegovoj ocjeni postoje opravdani i važni razlozi, može raspustiti općinsko vijeće, a do izbora novog, brigu oko rješavanja najvažnijih poslova u općini putem povjerenika preuzima Generalkomanda.³⁵

Od 1868. kada se za vojne komunitete i cijelu Krajinu očekuju korjenite promijene sve je izrazitija samovolja magistratskih čelnika, ponajprije gradonačelnika i suca budući da u više slučajeva nemarno izvršavaju naloge onih kojima su podređeni. Sve su češći sukobi između Vijeća općine i magistrata. U Petrinji se to posebice primjećuje neprihvatanjem ili otklonom prijedloga općinskog vijeća čije je oživotvorenje prema stajalištu vijećnika od vitalnog značaja za njene žitelje. Tako je npr.: petrinjsko Gospodarsko društvo 1868. odlučilo izgraditi svilanu uz financijsku pripomoć Ratnog ministarstva u Beču što podržava i općinsko vijeće. Ali, gradonačelnik uz nekolicinu općinskih vijećnika te magistratskog auditora Antona Wernera to svakako nastoji osporiti. Tek kada su viđeniji vijećnici za to dobili potporu onovremenog pukovnika Druge banske pukovnije Emanuela Maravića, i brigadnog generala Fromma, gradonačelnik ipak nekako pristaje da magistrat kao jedino nadležan u vezi s tim pokrene potrebne radnje kod Generalkomande i Ratnog ministarstva.³⁶ Ponajprije odnosilo se to na izradu i dostavu troškovnika, te ostalih potrebnih izvješća iz čega bi se mogla cijeniti opravdanost gradnje svilane i možebitno odobravanje novčanih sredstava. Budući da to magistrat u traženom roku nije napravio S. Pejaković koji u to vrijeme još radi kao činovnik Ratnog ministarstva, uz pomoć svojih bečkih prijatelja u vojnim vrhovima traži pomoć o čemu petrinj-

skom građaninu G. Dizdaru u pismu od 24. studenog 1869. piše i sljedeće: "Htio sam prije svega na čisto doći s magistratom, da me natjeraju, radi duga ovoga, znajući vrlo dobro, da će se istom sada na me uzpizmiti (naljutiti) poradi tih urgencijah radi svilane. Dakle morale su doći vile na oči, da se nakon 8 mjeseci obavi ono, što je magistrat i mogao i morao obaviti već nakon 14 danah. Tako je, treba škandalah, jer inače neide ništa. Nije li to sramota za petrinjski magistrat, da auditor Beck³⁷ mora da exoffo dolazi i vilami nagoni nemarnoga Wenera, da radi svoju dužnost.? Nije li to dvostruka sramota, kad bojno ministarstvo samo mora da i po 3. put urgira svoj podčinjeni magistrat, neka se opravda temeljito, zašto nije zadovoljio svojoj dužnosti, da za osam danah pošalje procjenbene spise? Liepih mi izgledah za napredak u Krajini vojničkoj ...".³⁸

Budući da je S. Pejaković u Beču vrlo dobro "iz prve ruke" upoznat što se uskoro smjera s Krajinom, a osim dobrog poznavanja stanja u Petrinji nesumnjivo je dobro zapazio i rad magistrata u ostalim vojnim komunitetima, stoga u istom pismu nastavlja: "Zato pravo veliš da je skranje vreme, da se narod oslobodi ovakovih tužnih upraviteljah, a prema ovom imadu reforme kraj učiniti, gdje će si narod sam birati svoje poglavare, a ne ovako na silu nametnute morat pošto poto trpiti i uzdržavati težkim svojim znojem i trudom ...".³⁹

Zbog nagomilanih poteškoća i suprotnosti interesa između općinskih vijeća i magistrata, posebice nakon 19. kolovoza 1869. kada je carskim Manifestom objavljeno djelomično razvojačenje Varaždinske krajine, te vojnih komuniteta Senja, Bjelovara, Ivanića i vojne općine Siska⁴⁰, nezadovoljstvo većine komunitetskih žitelja Petrinje glede uređivanja magistratskih čelnika sve je naglašenije. Osobito se to osjeća poslije izbora polovice općinskih vijećnika početkom kolovoza 1870. kada je između ostalih izabaran i S. Pejaković, koji se kao umirovljenik u svibnju iste godine vratio iz Beča i stalno nastanio u rodnom gradu. Njegovim zauzimanjem od 11. kolovoza 1870. zapisnici općinskog vijeća, umjesto njemačkog vode se na hrvatskom jeziku, zašto je ustrojena posebna knjiga pod nazivom "Napisnik o sjednicah občinskog zastupstva petrinjskoga počamsi od 11. kolovoza 1870. god."⁴¹ Valja primijetiti da se otada općinsko vijeće naziva općinskim zastupstvom, a vijećnici zastupnicima. Nastojanjem novoizabranih zastupnika sjednice se radi znatnih zaostataka, neurednog financijskog poslovanja, te uskoro nadolazećih promjena, održavaju gotovo dva puta mjesečno i to u prostorijama magistrata. Zbog sve učestalijih pritužbi na rad gradonačelnika A. Heylmana i većinu magistratskih djelatnika, posebno izabrani odbor općinskog zastupstva kojega predvodi S. Pejaković primljen je tijekom prosinca 1870. u sjedištu zagrebačke generalkomande kod podmaršala Antona Mollinarya.⁴² Nedugo potom naredeno je brigadiru Banske brigade Haasu, da shodno primljenim uputama podrobno provjeri cijeli slučaj i svoj nalaz pismeno što hitnije dostavi Generalkomandi. A. Heylmann ubrzo je umirovljen a novim privremenim gradonačelnikom postavljen dotadašnji zapovjednik Sisačke satnije, satnik Arsenie Bugarin.⁴³

Zbog djelatnog i brzog odgovora na pritužbe petrinjskog općinskog zastupstva, S. Pejaković je na sjednici održanoj 16. veljače 1871. poslije pročitane dvije strogo povjerljive naredbe Generalkomande glede budućeg ustroja magistrata, odao zahvalnost Generalkomandi što je tako brzo izaslala: "osobita cesarskoga povjerenika u osobi ovdješnjega

brigadira g. Haasza i dala razviditi u Petrinji zavladaoše abnormitete, ter na temelju povjereničkoga nalaza izdala blagotvorne odluke, smjerujuće na boljak ovoga mjesta ...".⁴⁴

Na istoj sjednici općinsko zastupstvo jednoglasno izabire A. Molinarya počasnim građaninom "općine Petrinjske".⁴⁵

Proces ukidanja Vojne krajine započeo je 8. lipnja 1871. s više odluka o razvojačenju. U nizu donesenih odluka Petrinja je posebnom pozornošću dočekala Zakon o uređenju gradova i zemaljskih općina, gdje se člankom 1. određuje da dotadnji vojni komuniteti Petrinja, Kostajnica, Bjelovar, Ivanić, Brod, Zemun, Karlovci, Petrovaradin, Pančevo i Bela Crkva dobivaju položaj gradova⁴⁶, a time i znatno veću autonomiju nego su je do tada imali. Od tada u Petrinji počinje rad na ustroju novog magistrata, odnosno poglavarstva i priprema izbor novog gradskog vijeća, a u vlasništvo grada prelaze sve upravne zgrade i zavodi koji su i prije služili za potrebe općine, dok ostalima upravlja država, tj. vojni erar.

Zaključak

Položaj vojnog komuniteta središnje vojne vlasti u Beču dodjelile su samo onim krajiškim mjestima koja su prema procjenama bečkog Dvora raspolagala geostrateškim i geopolitičkim prednostima, te opsegom i sastavom stanovništva, koji omogućava izvršenje gospodarskih i trgovačkih zadaća u tom dijelu Krajine.

U povijesti Vojne krajine povlaštene krajiške gradove - vojne komunitete, u pravilu promatramo kao obrtnička i trgovačka središta u kojima su nastanjeni i žive komunitetski žitelji općenito nazivani građani, koji se zbog oslobođenja vojnih obveza, rabote i inih povlastica, po svom društvenom položaju umnogome razlikuju, od najbrojnije kategorije pučanstva Krajine, seljaka krajišnika.

Na području Banske krajine naročito je Petrinja sjedište Druge banske pukovnije i Banske brigade raspolagala prednostima zbog kojih zaslužuje dobivanje posebnog položaja. Naselje se razvilo na iznimno važnom kontaktnom području, determiniranom rijekom Kupom, nizinom i pobrđem, pa stoga u drugoj polovici 18. stoljeća sve naglašenije privlači interes bečkoga Dvora i postupno postaje središnje urbanizirano mjesto Banske krajine. Vojni komunitet Petrinja, ujedinjujući spomenute gospodarske komponente s prometnim (sutok dviju prometno najvažnijih rijeka središnje Hrvatske - Kupe i Save), predstavljala je donekle zaseban slučaj u Vojnoj krajini. Postavši vojni komunitet (1777.) i središnji urbani nukleus Banske krajine, ona je, kao ni jedan drugi komunitet Hrvatsko-slavonske vojne krajine, zadržala bitne elemente ruralne infrastrukture i krajiškog trgovišta, sve do 1871. godine.

Promjene u položaju i djelovanju povlaštenih krajiških gradova uspostavom općinskog sustava 1861./2. tek su neznatno promijenile ulogu i značaj tih gradova. Mogli bismo pretpostaviti da su i te promjene bile dio smišljene politike Beča, koji je zakonima poslije 1861. nastojao i poticao stvaranje prividnog demokratskog ozračja na "krutom" krajiškom prostoru. Pojačanom zakonskom regulativom, uvođenjem općinskog sustava i svojevrsne samouprave, trebalo je i nadalje odgađati, već 1848. čvrsto usvojeno stajalište o konačnom prisajedinjenju cjelokupnog krajiškog područja građanskoj Hrvatskoj.

Analizirajući vojnokomunitetski status Petrinje od dobivanja komunitetskih privilegija (1777), a posebice nakon stupanja na snagu općinskog sustava od 1861. do 1871., možemo ustvrditi da je vojni komunitet Petrinja i u tom razdoblju održao kontinuitet osnovnih urbanih značajki naselja i žiteljstva, a očuvana tradicija uloge gradskog središta (obrt, trgovina) djelovat će pozitivno na razvoj Petrinje i poslije 1871. godine nakon uključivanja u građansku Hrvatsku. A, dotad postignuti opseg i sastav petrinjskog komunitetskog stanovništva pružili su odgovarajuću osnovu za daljnje sudioništvo petrinjskog građanstva u procesima društvene i gospodarske modernizacije na ukupnom ujedinjenom hrvatskom prostoru.

Bilješke

¹ O vojnim komunitetima, kao povlaštenim krajiškim gradovima, opširno vidi: Aleksander Buczynski, *Gradovi Vojne krajine I-II*, Zagreb 1997.

² Franz de Paula Julius Frass, *Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine*, Gospić 1988., 34.

³ Usp. o tome, A. Buczynski, *Nastanak i organizacijski oblik vojnih komuniteta od 1748. do 1850.*, *Arhivski vjesnik*, 34-35 (1991.-1992.) 35-36, 185-187.

⁴ Isto, 187.

⁵ Franz Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgränze aus Orginalquellen und Quellwerken geschopft*, Wien 1875., 3, 31-33.

⁶ Usp. o tome opšir., I. Golec, *Povijest grada Petrinje (1240.-1592.-1992.)*, Zagreb, 1993., 85-88.

⁷ Diplomom Marije Terezije od 18. 12. 1773. petrinjski obrtnici dobili su cehovske privilegije, a Petrinja je postala sjedište glavnog ceha (*Haupt-Grantz-Zunft-Lade*) za cijelu Bansku krajinu (Povijesni arhiv Sisak- sabirni centar Petrinja, vojni komunitet Petrinja, zbirka rariteta, bez arhivske oznake - u daljnjem tekstu samo PAS-SCP, broj kutije ili spisa i godine). Diplomom od 10. V. 1777. Petrinja je dobila i sajamske privilegije za održavanje četiri sajma godišnje (13. svibnja, drugi dan prije Tijelova, treći na dan Sv. Lovre, a četvrti 2. studenoga svake godine). (Izvor isti).

⁸ S. Gavrilović, *Grada za istoriju vojne granice u XVIII. Veku, I, Banska krajina 1690.-1783.*, Beograd 1989., 622-632.

⁹ Car Franjo Josip II. 31. ožujka 1849. banu Jelačiću je naredio da se pobrine oko izrade jednog korisnog prijedloga budućeg ustroja Vojne krajine uzimajući u obzir da "krajišnici samo kao vojnici i u svih krajiško-vojničke službe tiućih se poslovih izvršavajućoj državnoj vlasti podvrženi ostaju ... ali će svoje vlastito občinstvo ustrojenje imati i u obće sva ... ostalim narodima podijeljena prava imati" (S. Pejaković, *Porodica Milichichah*, Banovac 12 (1899.) 20, 29, 2. Izvorni tekst carevog ručnog pisma vidi: S. Pejaković, *Aktenstücke zur Geschichte ... Wien 1861., 192-193; L. M. Krainz, n. dj., 67.*

Temeljni zakon iz 1850. u svojih 70 članaka razvrstanih u sedam poglavlja samo sankcionira temeljnu carevu poruku iz 1849. kojom je krajišnicima obećano općinski zakon i sudjelovanje u svim povlasticama Oktroiranog ustava. U sedmom poglavlju Zakona, čl.

66. istaknuto je da će vojni komuniteti dobiti svoje vlastito općinsko ustrojstvo, koje se treba temeljiti na budućem zakonu o općinama, ali komuniteti kao i do sada ostaju cjeloviti dio Vojne krajine. Posebnim propisom uredit će se odnosi komuniteta prema zemaljskim vojnim vlastima. Istim je člankom naglašeno da će se u vojnim komunitetima uvesti odredbe općeg austrijskog zakona glede evidentiranja i novačenja komunitetskih žitelja za vojnu službu. (Franz Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgränze aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft*, Wien 1875., 4, 372.).

¹⁰ F. Vaniček, n. dj., Wien 1875., 4, 310-321.

¹¹ L. M. Krainz, *Die k.k. Militärgränze und deren Grundgesetz*, Wien 1866., 169.

¹² I. Beuc, n. dj., 233.

¹³ Lazar Čelap, *Zemunski vojni komunitet (1717-1881.)*, Beograd 1967., 24-25.

¹⁴ L. M. Krainz, n. dj., 174.; Z. Matagić, *Grada za povijest Banije i grada Petrinje*, Rijeka 1960., (strojopis) 250-251.

¹⁵ Isto.

¹⁶ O.A.-O.F., (Osobna arhiva - ostavština Filjak), Napisnik o sjednicah obćinskoga zastupstva petrinjskoga počavši od 11. kolovoza 1870.

¹⁷ Johann Henrich Schwicker, *Geschichte der Oesterriechische Militärgränze*, Wien und Teschen 1883., 377.; F. Vaniček, n. dj. 4, 325.

¹⁸ Rudolf Šteger, *Bela Crkva u XVIII. i XIX. veku, komorski vojnograničarski period*, Novi Sad - Bela Crkva 1982., 79.

¹⁹ *Spisi saborski - Sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861., Zagreb 1862., 1, VI-XII.*

²⁰ Isto, 2, 31-35.

²¹ Isto, 61.

²² *Usp. o njemu više*, Dragutin Pavličević, Begović, Nikola, *Hrvatski biografski leksikon*, 1, Zagreb 1983., 597.

²³ A. Szabo, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860.-1873.*, Zagreb 1987., 1, 28-30.

²⁴ *Hrvatsko pitanje i državnopravna nagodba sklopljena medju kraljevinom Ugarskom i kraljevinami Dalmacijom, Hrvatskom i Slavonijom sa njezinimi povredami ...* Beč 1885., 19.

²⁵ Vaso Bogdanov, *Uloga Vojne krajine i njenih zastupnika u Hrvatskom saboru 1861.*, *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, Zagreb 1960., 3, 175

²⁶ *Spisi saborski ...*, Zagreb 1862., 3, 287-294.

²⁷ *Narodne novine* 31 (1865.) 150, 2.

²⁸ O.A.-O.F. *Pisma S. Pejakovića G. Dizdaru*

²⁹ A. Szabo, n. dj. 1, 42-45.

³⁰ L. M. Krainz, n. dj. 254.

³¹ Isto.

³² Z. Matagić, n. dj. 445.

³³ J. Schwiker, n. dj., 377-378.

³⁴ O.A.-O.F., Napisnik o sjednicah občinskoga zastupstva petrinjskoga počamši od 11. kolovoza 1870.

³⁵ L. M.Krainz, n. dj. 185.

³⁶ O.A.-O.F., Pismo G. Dizdara iz Petrinje S. Pejakoviću u Beč od 1. 6. 1868.

³⁷ Isto.

³⁸ O.A.-O.F., Pismo G. Dizdara ... od 1. 6. 1868.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Eugen v. Sax, Sammlung der auf die Entmilitarisierung der Bellovarer Grenze, der Gemeinden Mil.-Sissek und Zengg, sowie die Reform der Grenze, bezugnehmenden allerh. Manifeste, hohen Erlässe und Vorordnungen, Agram 1871., 5-6.

⁴¹ O.A.-O.F., Knjiga sadrži sve sjedničke zapisnike gradskog zastupstva Petrinje od 11. 8. 1870. do 27. 7. 1874.

⁴² Isto.

⁴³ Zatočnik, 4 (1871.) 40, 79.

⁴⁴ O.A.-O.F., Napisnik ...

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Usp. o tome, E. v. Sax, n. dj., 80-83.